Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities, 15(4), 35-59, Autumn 2023

Hozhabr Lake, S., Jalili Kohne Shahri, K., & Nazari Charvade, A.R. (2023). The reflection of anger, violence, and death resulting from the dominance of the shadow archetype in postmodern Persian poetry. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 15(4), 35-59. doi: 10.22035/isih.2023.4720.4648

https://doi.org/10.22035/isih.2023.4720.4648 URL: http://www.isih.ir/article_441.html

2008-4641 / © The Authors. This is an open access article under the CC BY 4.0 license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

Research Paper

The reflection of anger, violence, and death resulting from the dominance of the shadow archetype in postmodern Persian poetry

Sakineh Hozhabr Lake[1], Khosrow Jalili Kohne Shahri*[2], Ahmad Reza Nazari Charvadeh[3]

Received: Jan. 5, 2023; Accepted: Jul. 6, 2023

ABSTRACT

Postmodern poetry can be considered a suitable reference for archetypal studies due to the features of revealing and deconstructing verbal topics. Considering the frequency of words, combinations, and phrases related to anger, violence, and death in postmodern Persian poetry, the present research attempts to ask the following question: "What is the reason for the exaggerated tendency of postmodern poets to express anger and violence in poetry?" The images of "social anger and violence", "individual anger and violence", and "death" are studied in the works of a number of postmodern poets using a descriptive-analytical method and considering an interdisciplinary approach to literature and two domains of social and psychological criticisms. The result showed the plurality of reflections on "violence towards women", "moral corruption", and "war", as well as anomalies such as "drug use" in the social violence section, and "suicide" and "masochism" in the individual violence section result from the pervasive "death thoughts". "Thinking of death" which is one of the signs of the dominance of the shadow archetype in the human unconscious mind, has become a current thought in postmodern poetry and, as a result, one of the main features of this poetic flow. Postmodern poets have tried to show the darkness and inner anger in society, using isolating and terrifying images related to "death" and also move their poetic process towards darkness and terror, so it can be claimed that among the contemporary poets, those who were unconsciously defeated by the shadow archetype have turned to postmodern poetry.

Keywords: Postmodern poetry, archetype criticism, shadow archetype, anger, violence, death

1. PhD Student, Department of Persian Language and Literature, Astara Branch, Islamic Azad University, Astara, Iran
✉ lake19969@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Astara Branch, Islamic Azad University, Astara, Iran
(Corresponding Author)
✉ kh.Jalili@iau.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Astara Branch, Islamic Azad University, Astara, Iran.
✉ a.nazari@iau.ac.ir

INTRODUCTION

In postmodern poetry, considering the style and view of poets of this movement on the surrounding world, we see clear manifestations of domination of the shadow over the unconscious mind of the individual (poet). Some shadow manifestations in the narrative appear in the form of indications of unpleasant feelings such as fear, disappointment, despair, frustration, and inner weakness, and sometimes in the form of actions such as external violence, protest, tolerance of violence, etc. According to this point of view, in the present research, postmodern poetry is examined from the perspective of archetypal criticism regarding the recognition of images of the shadow archetype and the effect it has on the reflection of anger and violence in the flow of poetry to find the answers to the following questions: "How has the archetype influenced postmodern poetry?"; "In what areas do postmodern poets use the images of anger, violence, and death in their poetry?"; "What is the reason for the exaggerated tendency of postmodern poets to express anger and violence in poetry?"; and "Which feature can be introduced as the main feature of contemporary Persian postmodern poetry style?"

PURPOSE

The present research aims to reveal the current thought in this poetic flow by examining the images reflecting anger, violence, and death, and also confirm the stylistic method of Persian postmodern poets, which goes towards creating dark poetry. To achieve this purpose, among the poems of Iranian postmodern poets, images of "social anger and violence", "personal anger and violence", and "death" were studied using a descriptive-analytical method and considering an interdisciplinary approach to the relationship between literature and the two domains of social and psychological criticisms.

METHODOLOGY

To examine Persian postmodern poems among the poets of this poetic style, eight poets, including "Seyed Mehdi Mousavi, Elham Mizban, Andisheh Fooladvand, Ali Abdulrezaei, Roza Jamali, Reza Baraheni, Bahman Ansari, and Fatemeh Ekhtesari" who published books based on the postmodern style, were selected and identified as the statistical population. Among the works of the selected poets, eleven books were selected as the statistical population of the research, and among the poems, the manifestations of anger and violence in postmodern poetry were investigated. At first, forms of depictions and factors related to internal and external violence and non-normative images of society were extracted from the poems and analyzed after being categorized.

Interdisciplinary Studies in the Humanities
Volume 15
Issue 4
Autumn 2023

FINDINGS

The results indicate that in postmodern poetry, the archetype of the shadow is powerful and superior to other archetypes, and for this reason, many of the poems examined in this research reflect the functions or feedback of the shadow, such as anger and violence or death in the subconscious minds of postmodern poets, so it can be classified into three categories: "social violence", "individual violence", and "images related to death". The main archetypal actors in social violence are "men" (in the form of the animus archetype) and the audiences who are subjected to violence are also "women" (in the form of the anima and mother archetype). The cause of this violence can also be found in the archetypal layer of the shadow. The images related to "death", which is considered one of the most frequent depictions of postmodern poets, originate from the sadness and inner darkness of the poets, who, due to the predominance of shadows in the postmodern vision, turn the poem towards darkness, horror, anger, and fear. Repetition of elements such as "dying, killing, shooting, stabbing, bleeding, and murder" and disgusting images that provoke internal violence such as "dismembering a corpse, killing in a gas chamber, numerous images of a corpse, corpse, coffin, etc." can be considered as one of the stylistic tricks in postmodern poetry. In other words, the approach adopted by postmodern poets in poetry is to take advantage of the darkness, show a real image of the society that is degrading and moving away from civilization and humanity due to different individual and social anomalies, and confront the audience with those facts. While, in other forms of Persian poetry such as realism, romanticism, modernism, and classical forms of Persian poetry such as the sonnet, ode, and *Masnavi*, these facts have not only received less attention but on the contrary, have hidden the truth in the aura of denial and suppression often by showing images of love and admirable human traits. In the case of postmodern poetry, poets have tried to frankly show the violence and anger hidden in society in shocking and fleeting but deep and impressive scenes.

CONCLUSION

The results showed that, in general, the unpleasant manifestations reflected in postmodern poetry were due to the dominance of the shadow archetype, which caused violence in the individual and continued violence in society. "Violence towards women", "moral corruption", and "war" as well as individual abnormalities in society such as "drug use" are the most violent images in society reflected in postmodern poetry. "Suicide" and "Masochism" have also attracted the attention of poets in the area of individual violence, which also arose from the pervasive "death thoughts" in this poetic style. In addition, poets have tried to advance their poetic process towards darkness and horror by using terrifying and shocking images related to "death". All these characteristics mean that postmodern poetry attempts to reflect the darkness and inner anger hidden in society.

NOVELTY

In sum, we can consider the postmodern poetic flow as "dark poetry" due to the methods of using images reflecting anger and violence. The rebelliousness of the shadow, which is clearly vigible in postmodern poetry, has caused the darkest spaces of thought, hidden human fears, unpleasant images of death, betrayal, isolation, humiliation, etc. to appear in the poem. According to the research results, this trend can be claimed as a universal indicator in the flow of postmodern poetry.

CONFLICT OF INTEREST

The authors declare no conflict of interest.

Interdisciplinary Studies in the Humanities

Volume 15
Issue 4
Autumn 2023

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

BIBLIOGRAPHY

Abdulrezaei, A. (2017). *Impromptu* (3rd ed.). Tehran, Iran: College.

Ameri, Z. (2012). Study of Persian postmodern poetry in the seventies and eighties; components and representatives (M.A. Thesis). *University of Kashan,* Faculty of Literature and Humanities.

Ansari, B. (2019). *Rhinocerosism: postmodern sonnet.* Tehran, Iran: Aron.

Baraheni, R. (1995). *To the butterflies and why I am no longer a Nimaa'i poet.* Tehran, Iran: Markaz.

Eagleton, T. (2012). *The illusions of postmodernism* (M. Kolbehban, Trans.). Tehran, Iran: Cultural Research Office.

Ekhtesari, F. (2010). *A feminist discussion before cooking potatoes.* Tehran, Iran: Soxan Gostar.

Foolavand, A. (2015). *A collection of nasty sneezes* (5th ed.). Tehran, Iran: Sāles.

Foolavand, A. (2016). *Shoot buddy* (3rd ed.). Tehran, Iran: Sāles.

Fordham, F. (1972). *An introduction to Jungian psychology* (M. Mirbaha, Trans.; 2nd ed.). Tehran, Iran: Ašrāfi Publishing.

Jamali, R. (2001). *I have steeped some coffee to continue this detective adventure.* Tehran, Iran: Arvij.

Luisevon, F.M. (2014). *Individuals in fairy tales* (Z. Ghazi, Trans.). Tehran, Iran: Sahāmi-ye Entešār.

Mizban, E. (2010). *Taking wolf cubs to kindergarten.* Mašhad, Iran: Soxangostar.

Mousavi, S.M. (2018). *Being ridiculous in front of the firing squad.* Tehran, Iran: Sāyehā.

Mousavi, S.M. (2019). *Samurai way.* Tehran, Iran: Sāyehā.

Panahi Rad, P. (2016). Examination of archetypes in Amir Moazi's poetry (M.A. Thesis). *Islamic Azad University*, Central Tehran branch.

Payandeh, H. (2004). *The discourse of criticism essays in literary criticism.* Tehran, Iran: Roozegār.

Qarebaghi, A. (2001). *Genealogy of postmodernism.* Tehran, Iran: Cultural Research Office.

Sabbar, S., Hosseini, R., Nosrati, S., Sarfi, T., & Sabzali, M. (2023). Sociopolitical problems on the screens of film festivals: A qualitative content analysis of recent Iranian and South Korean award-winning films. *Positif Journal.* 23(6), 56-79.

Sheikh, H. (2012). Criticism of archetype and its application in the analysis of Sohrab Sepehri's poems (M.A. Thesis). Tarbiat Moallem University of Sabzevar, Faculty of Humanities.

فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۵(۴)، ۵۹-۳۵، پیاپی ۶۰، پاییز ۱۴۰۲
هژبر لاکه، سکینه؛ جلیلی‌کهنه‌شهری، خسرو؛ و نظری چروده، احمدرضا (۱۴۰۲). انعکاس خشم، خشونت و مرگ، نتیجه غلبه کهن‌الگوی سایه در شعر پست‌مدرن فارسی. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۵(۴)، ۵۹-۳۵. doi: 10.22035/isih.2023.4923.4802
شاپا: ۴۶۴۱-۲۰۰۸ https://doi.org/10.22035/isih.2023.4923.4802 URL: http://www.isih.ir/article_444.html
© نویسندگان / دسترسی به متن کامل مقاله براساس قوانین کریتیو کامانز CC_BY 4.0 آزاد است. (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0)

مقاله پژوهشی

انعکاس خشم، خشونت و مرگ، نتیجه غلبه کهن‌الگوی سایه در شعر پست‌مدرن فارسی

سکینه هژبر لاکه[۱]، خسرو جلیلی کهنه شهری*[۲]، احمدرضا نظری چروده[۳]

دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۵؛ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۵

چکیده

شعر پست‌مدرن را به‌واسطهٔ ویژگی بی‌پرده‌گویی و ساختارشکنی موضوعات کلامی، می‌توان مرجعی مناسب برای مطالعات کهن‌الگویی در نظر گرفت. مقالهٔ حاضر با توجه به کثرت بسامد واژه‌ها، ترکیبات، و عباراتی پیرامون خشم، خشونت و مرگ در شعر پست‌مدرن فارسی، در پی یافتن پاسخ به این پرسش است که دلیل تمایل اغراق‌آمیز شاعران پست‌مدرن به بیان خشم و خشونت در شعر چیست؟ در این راستا، تصاویر «خشم و خشونت اجتماعی»، «خشم و خشونت فردی» و «تصاویر مرتبط با مرگ» در آثار تعدادی از شاعران پست‌مدرن، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با در نظر گرفتن رویکرد میان‌رشته‌ای، بین ادبیات و دو حوزهٔ نقد اجتماعی و نقد روان‌شناختی مورد بررسی قرار داده شده است. نتیجه نشان داد، کثرت بازتاب «خشونت نسبت به زنان»، «فساد اخلاقی»، «جنگ» و ناهنجاری‌هایی از قبیل «مصرف مواد مخدر» در بخش خشونت‌های اجتماعی، «خودکشی» و «مازوخیسم» در بخش خشونت‌های فردی، بیشتر برخاسته از اندیشهٔ فراگیر «مرگ‌اندیشی» است. «مرگ‌اندیشی» که یکی از نشانه‌های غلبهٔ کهن‌الگوی سایه در ناخودآگاه بشر است، در شعر پست‌مدرن، به یک اندیشهٔ جاری و به‌تبع آن به یکی از ویژگی‌های اصلی این جریان شعری تبدیل شده است. شاعران پست‌مدرن سعی نموده‌اند برای نشان دادن تاریکی و خشم درونی نهفته در اجتماع، از تصاویر منزجرکننده و وحشت‌زا، که مرتبط با «مرگ» است، بهره ببرند و روند شعر خود را به سوی تاریکی و وحشت پیش ببرند؛ تاجایی‌که می‌توان ادعا کرد، از میان شاعران معاصر، آن‌هایی که در ناخودآگاه خویش، مغلوب کهن‌الگوی سایه بودند، به شعر پست‌مدرن روی آورده‌اند.

کلیدواژه‌ها: شعر پست‌مدرن، نقد کهن‌الگویی، کهن‌الگوی سایه، خشم و خشونت، مرگ

---

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران
lake19969@gmail.com
۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران
* نویسندهٔ مسئول
Kh.Jalili@iau.ac.ir
۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران
a.nazari@iau.ac.ir

۱. مقدمه و بیان مسئله

اصطلاح پست‌مدرن[1] در غرب با تمام ابهاماتی کـه داشـت، ابتـدا در رشـته‌هایی ماننـد معمـاری، فلسفه، جامعه‌شناسی و علوم سیاسی مطرح شد و پس از آن در عالم هنر، به‌ویژه ادبیات داستانی و شعر نیز مورد توجه قرار گرفت. جنبش پست‌مدرنیسـم محصـول ناکارآمـدی دوران مدرنیتـه بـود. جریان شعری «پست‌مدرن» که در ایران از دهۀ هفتـاد هجـری و بـا داغ شـدن مباحـث فلسـفی و سیاسی جدید، توسط رضا براهنی و با سرودن یک مجموعۀ شعری به نام «خطاب به پروانـه‌ها» در ایران مطرح شده است، بـیش از آنکـه در طـول و ادامـۀ تحـولات ادبـی داخلـی باشـد، از طریـق الگـوبرداری از اشـعار و نظریـه‌های ادبـی غربـی بـه‌وجود آمـده اسـت. از شـاعران مطـرح شـعر پست‌مدرن در ایران می‌توان از: رضا براهنی، علی باباچاهی، نـازنین نظـام شـهیدی، رزا جمـالی، علی عبدالرضایی، شمس آقاجانی، پگاه احمدی، شیوا ارسطویی، عباس حبیبی بدرآبادی، محمد آزرم، روزبه حسینی و... نام برد.

نقـد کهن‌الگـویی[2] کـه بـر پایـۀ پژوهش‌هـای کـارل گوسـتاو یونـگ[3] (۱۸۷۵ - ۱۹۶۱م)، روان‌شناس سوئیسی، بنیان نهـاده شـده، رویکـردی میان‌رشـته‌ای اسـت کـه به‌واسـطۀ آن می‌تـوان لایه‌های زیرین اندیشه و شخصیت هنرمندان را در حوزۀ ادبیات مورد تحلیـل قـرار داد. یونـگ بـه خاطر فعالیت‌هایش در روان‌شناسی و ارائۀ نظریاتش تحت عنوان «روان‌شناسـی تحلیلـی یونـگ» معروف است. نظریۀ سوم یونگ در مورد کهن‌الگوها است. یونگ به هـر یـک از لایـه‌های درونـی انسان، نامی اختصاص داده و به بررسی و تحلیل هر لایه پراخته است و نقش هر لایه را در زنـدگی فردی و اجتماعی فرد مشخص نموده است. از انواع کهن‌الگوها می‌توان به آنیما[4] (عنصر زنانـه در وجود مرد)، آنیموس[5] (عنصر مردانه در درون زن)، سایه[6]، نقاب[7]، پیر خردمند[8] و ... اشاره کرد. با توجه به اینکه شاعران نیز از تأثیر کهن‌الگوها در روح و روان خود هستند، بنابراین، خواه‌ناخواه این کهن‌الگوها در زندگی و در آثار آنان نیز منعکس می‌شود و همین امر است که پیوندی بین ادبیـات،

1. Postmodern
2. archetypal criticism
3. Carl Gustav Jung
4. Anima
5. Animus
6. Shadow
7. Persona
8. The wise Old man

شعر و روان‌شناسی ایجاد می‌کند. کهن‌الگوی سایه، با توجه بـه مـاهیتی کـه بـه‌عنوان تاریـک‌ترین بخش وجودی ضمیر ناخودآگاه دارد، اغلب سرکوب شده و دست‌نیافتنی است. ایـن کهن‌الگـو در قالب کنش‌های هیجانی چون رفتارهای ناهنجار، خشونت‌آمیز و یا انزواطلبی و مرگ‌اندیشی، نمود بیرونی می‌یابد. در شعر پست‌مدرن، به‌واسطهٔ سبک و نگاهی کـه شـاعران ایـن جریـان بـه جهـان پیرامون خود دارند، نمودهای بارزی از سلطه‌گری سایه بر ضمیر ناخودآگاه فـرد (شـاعر) را شـاهد هستیم. بخشی از نمودهای سایه در روایت داستانی به‌صورت اشـاراتی از احساسـات ناخوشـایند چون ترس، ناامیدی، یأس، سرخوردگی، ضعف درونی و گاه به‌صورت کنش‌هایی چـون خشـونت بیرونی، اعتراض و تحمل خشونت بروز می‌کند. با توجه به این دیـدگاه در ایـن مقالـه سـعی شـده اسـت تـا شـعر پسـت‌مدرن، از منظـر نقـد کهن‌الگـویی درخصـوص شـناخت تصـویرهایی از کهن‌الگوی سایه و تأثیری که در بازتاب خشم و خشونت در جریـان شـعری دارد بررسـی شـود تـا پاسخی برای این سؤالات یافت شود که شعر پست‌مدرن تا چه میزان تحت تأثیر کهن‌الگوی سـایه است؛ شاعران پست‌مدرن بیشتر در چه حوزه‌هایی از تصاویر خشم، خشونت و مرگ در شعر خود بهره‌می‌برند و دلیل تمایل اغراق‌آمیز شاعران پست‌مدرن به بیان خشم و خشونت در شعر چیسـت؟ و کدام ویژگی را به‌عنوان یکی از ویژگی‌های اصلی سبک شعر پست‌مدرن معاصر فارسی می‌تـوان معرفی کرد؟

۲. پیشینهٔ تحقیق

پژوهش‌های مختلفی را که در ارتباط با موضوع مقالهٔ حاضر با هـدف اسـتخراج مفـاهیم و تم‌های محتوایی از آثار ادبي صورت گرفته‌اند، به‌طور عمده مي‌توان به دو مبحـث اساسـی «کهن‌الگوها » و «شعر پست‌مدرن» تقسیم کرد؛ با توجه به این تقسیم‌بندی، در ادامـه، بـه مواردی که به کهن‌الگوها پرداخته‌اند اشاره می‌شود.

سوسن غایب‌زاده (۱۳۹۵) در پایان‌نامهٔ خود با عنـوان «بررسـی کهن‌الگوهـا (پرسـونا، آنیما و آنیموس، مادر مثالی، خود و سایه) در شعر محمود درویش»؛ کهن‌الگوهـای مـورد نظر را با توجه به ساختار شعر و بسامد استفاده از آن‌ها مورد تحلیل قرار داده است

سیمین محمودی (۱۳۹۷) در پایان‌نامهٔ خود بـا عنـوان «بررسـی تطبیقـی کارکردهـای کهن‌الگو در سروده‌های فروغ فرخزاد و بوف کور صادق هدایت بر مبنای نظریهٔ یونگ» بـه

این نتیجه رسیده است که سایه، آنیما، نقاب در بوف‌کور صادق هدایت و نقاب، آنیموس و سایه در اشعار فروغ به‌ترتیب از مهم‌ترین کهن‌الگوها هستند.

پروین‌پناهی‌راد (۱۳۹۶) در پایان‌نامهٔ خود با عنوان «بررسی کهن‌الگوها در شعر امیر معزی» سعی کرده است تا ضمن آوردن تعاریفی دقیق و جامع از کهن‌الگوها و نمادهای کهن‌الگویی، مهم‌ترین آن‌ها از میان اشعار امیر معزی طبقه‌بندی و نقد کند.

سیدعلی لواسانی (۱۳۹۶) در پایان‌نامهٔ خود با عنوان «شرح و تحلیل نمادها و کهن‌الگوها در غزلیات حسین منزوی» نشان داده که این شاعر از چشم‌انداز عاشقانه-اشراقی و سیاسی-اجتماعی خود نمودی نو از نمادهای کهن‌الگوها ارائه کرده است.

حسنیه شیخ (۱۳۹۱) نیز در پایان‌نامهٔ خود با عنوان «نقد کهن‌الگویی و کاربرد آن در تحلیل اشعار سهراب سپهری» هشت‌کتاب سهراب سپهری را بر مبنای نقد کهن‌الگویی مورد تحلیل و بررسی قرار داده است.

درخصوص شعر پست‌مدرن نیز مطالعات مختلفی صورت گرفته که از جملهٔ آن‌ها می‌توان به این موارد اشاره نمود:

زهرا عامری (۱۳۹۱) در پایان‌نامهٔ خود با عنوان «بررسی شعر پست‌مدرن فارسی در دهه‌های هفتاد و هشتاد؛ مؤلفه‌ها و نمایندگان» جریان شعری پست‌مدرن در دهه‌های هفتاد و هشتاد بر پایهٔ شاعران مطرح و پیشروی آن در چهار سطح زبان، آرایه‌های بدیع و صورخیال، موسیقی و محتوا را مورد بررسی قرار داده است. همچنین شاعران پست‌مدرن به دو گروه افراطی و میانه‌رو تقسیم شده‌اند و ویژگی‌های غالب این جریان در چهار سطحِ ارائه شده است.

در پایان‌نامهٔ سمیه محمدی‌نسب (۱۳۹۳) با عنوان «بررسی و تبیین مولفه‌های شعر پست‌مدرنیستی در اشعار رضا براهنی، علی باباچاهی و یدالله رؤیایی» حذف عناصر و ارکان جمله و بی‌معنایی یا چندمعنایی، پریشان‌گویی و اختلال در زبان، تأثیرپذیری از فرمالسیت‌ها و همچنین دادائیست‌ها استفاده از تناقضات و پارادوکس‌ها، استفاده از واژه‌های غیرشاعرانه و تصاویر سوررئالیستی، آشنایی‌زدایی در فرم نوشتار و تعهدگریزی از مهم‌ترین مؤلفه‌های شعر پست‌مدرن محسوب می‌شوند.

آرمان معراجی (۱۳۹۳) نیز در پایان‌نامهٔ خود با عنوان «بررسی عناصر پست‌مدرنیستی در قالب‌های کلاسیک شعر معاصر» شعرهای پست‌مدرنیستی، که در قالب‌های کلاسیک شعر فارسی سروده شده‌اند، را بررسی شده‌اند.

همچنان‌که ملاحظه می‌شود هیچکدام از مطالعات نام برده شده انعکاس خشم، خشونت و مرگ را، که نتیجهٔ غلبهٔ کهن‌الگوی سایه در شعر پست‌مدرن فارسی است، به‌طور مستقل مورد توجه و بررسی قرار نداده‌اند.

۳. مبانی نظری

پس از کم‌رنگ شدن قدرت مدرنیسم، رویکردی پدید آمد که بنیان آن بر ایجاد تغییرات تازه‌تر و ساختارشکنانه‌تر از پیش بود. آغاز پست‌مدرنیسم با دگرگونی‌های عظیم تکنولوژیکی و ارتباطات در سراسر جهان مصادف است. تغییرات در بینش‌های سیاسی، پدید آمدن جنبش‌های مختلف اجتماعی و نظایر آن همگی رویدادهای منتهی شده به جریان فکری پست‌مدرنیسم محسوب می‌شوند. این جریان در اصل یک روند فراگیر در تمامی حوزه‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بود. «پست» در واژهٔ پست‌مدرنیسم را تعبیر به «جدید» و «تازه» کرده‌اند که در واقع تأکیدی بر «مدرنیسم» است: «در دنیایی که ارزش‌ها ارتقا می‌یابند، «پست‌مدرن» در واقع یعنی «جدید»، «با امکانات بیشتر»» (پاینده، ۱۳۸۳، ۱۱۴). اگر «مدرن» را به‌معنای «اکنون» و «حال» معنا کنیم، «پست‌مدرن» به معنای «پس از اکنون» و «فراتر از اکنون» معنا می‌شود و دشواری درک پست‌مدرن نیز در همین نکته است. پست‌مدرن یعنی ایجاد قدرت ادراک و پذیرش آن چیزی که فراتر از اکنون وجود دارد (قره‌باغی، ۱۳۸۰، ۲۹). واژهٔ post (پست) به معنی «پسا» و «پس از» نقش تأکیدی برای «مدرنیسم» دارد: «در دنیایی که ارزش‌ها ارتقا می‌یابند. «پست‌مدرن» در واقع یعنی جدید! با امکانات بیشتر!» (پاینده، ۱۳۸۳، ۱۱۴). نگاه پست‌مدرنیسم به مفاهیمی چون عقل، خرد، حقیقت، پیشرفت و نظایر آن همراه با شک و بدبینی است و همین بینش، اصول اصلی این جریان را نیز شکل داده است. از دیدگاه ایگلتن[1] (۱۳۹۱، ۱۸) پست‌مدرن دارای این ویژگی‌های شاخص است: «جهان را تصادفی، بی‌بنیاد، گوناگون، ناپایدار، نامعلوم و

1. Eagleton

مجموعه‌ای از فرهنگ‌ها یا تفسیرهای مجزا می‌داند که موجب شک و بدگمانی به عینیت حقیقت، تاریخ و معیارها، معین بودن ماهیت‌ها و انسجام هویت‌ها می‌شود. پسامدرنیسم نوعی سبک فرهنگی است که مایه‌هایی از این دگرگونی تاریخی را در یک هنر سطحی، بی‌مرکز، بی‌بنیاد، خودبازتابنده، اقتباسی، التقاطی و چندگرا بازتاب می‌دهد که مرز میان فرهنگ «والا» و «عامیانه» و نیز هنر و تجربه روزمره را مخدوش می‌کند».

۴. روش تحقیق

برای بررسی اشعار پست‌مدرن فارسی از میان شاعران این سبک شعری، هشت شاعر که کتاب‌های منتشر شده مبتنی بر سبک پست‌مدرن دارند، انتخاب و به‌عنوان جامعهٔ آماری مشخص شدند: سیدمهدی موسوی، الهام میزبان، اندیشه فولادوند، علی عبدالرضایی، رزا جمالی، رضا براهنی، بهمن انصاری، فاطمه اختصاری. از میان کتاب‌های شاعران منتخب، یازده جلد کتاب به‌عنوان جامعهٔ آماری انتخاب شده و در میان اشعار این شاعران، به بررسی نمودهای خشم و خشونت در شعر پست‌مدرن پرداخته شده است. در ابتدا صورت‌هایی از تصویرسازی‌ها و عوامل مرتبط با خشونت در قالب خشونت درونی و بیرونی و تصویرهای هنجارگریز اجتماع از میان اشعار استخراج و پس از دسته‌بندی، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت.

۵. یافته‌ها

در این مقاله سعی شده تا تصاویری که منعکس‌کنندهٔ خشم، خشونت و مرگ در شعر پست‌مدرن است مورد بررسی کهن‌الگویی قرار گیرد. از این‌رو، سه بخش «خشم و خشونت اجتماعی» و «خشم و خشونت فردی» و همچنین «تصاویر مرتبط با کشتن و مرگ» به تفکیک از میان اشعار پست‌مدرن فارسی استخراج و مورد تحلیل قرار گرفته است.

۵-۱. خشم و خشونت اجتماعی

کهن‌الگوی سایه زمینه‌ساز پیدایش خشونت بیرونی محسوب می‌شود. این خشونت می‌تواند در جامعه جریان داشته باشد و از سوی آن به فرد (خویشتن) وارد و یا به‌صورت سرکوب‌شده در ناخودآگاه فرد باشد و به‌صورت ناهنجاری و خشونت از فرد به سمت

اجتماع بازتاب یابد. در هر دو صورت، این فرد است که مورد آسیب قرار می‌گیرد زیرا فرد نیز بخشی از اجتماع است و خشونت جاری در اجتماع، کلیت آن را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد و بر ضمیرناخودآگاه جمعی تأثیرگذار است. در شعر پست‌مدرن، خشونت‌های اجتماعی و بازتاب جزئیات رفتارهای ناهنجار در اجتماع به‌صورت یکی از ویژگی‌های نگرشی در این جریان محسوب می‌شود که اغلب به اشکال زیر نمود پیدا می‌کند:

دختران کار. بسیاری از خشونت‌ها و زشتی‌های درون جامعه سبب می‌شود تا شاعر در درون خود احساس سرخوردگی و ناتوانی کند و این نکته که قدرتی نیز در تغییر شرایط ندارد، سبب بروز خشمی درونی در شاعر می‌شود مانند مشاهدهٔ تصویری از دختران کار در جامعه در شعر موسوی: «پیاده‌روی پر از دختران دستفروش» (موسوی، ۱۳۹۷، ۵۲).

خشونت نسبت به زنان. زنانی که مورد خشونت اجتماعی و خانوادگی قرار گرفته و بدون حمایت رها می‌شوند، علاوه بر سرخوردگی نسبت به ضعف‌ها، به‌واسطهٔ ظلمی که به آن‌ها روا شده، دچار افسردگی و دل‌مردگی نیز می‌شوند. در این میان، عامل حمایتگر که باید «آنیموس مثبت» باشد، نقش منفی ایفا کرده و علاوه بر رها کردن «خویشتن» (زن)، حتی بر بار منفی نقش خود نیز افزوده و با خشونت خود، خویشتن را به سمت سایه‌های درون سوق داده است. استفاده از برش‌های تصویری «لب ورم کرده، اثر مشت بر فک، کتک خوردن» و نظایر آن سازندهٔ تصویری خشونت‌آمیز نسبت به شخصیت اصلی روایت است. انصاری در اشعار خود این عبارات را آورده است: «یک کبودی زیر چشم و/ خون خشکی کنج لب‌ها/ در گلو بغضی که مُرد و / یک تنی خسته/ لت‌وپار و.../ دوباره هق‌هق خاموش و/ اشکی در نگاه و/ در میان فحش و دشنام هیولای خشونت» (انصاری، ۱۳۹۸، ۱۱۰).

میزبان، در شعرِ «زل می‌زنی به دست خودت توی خون داغ/ به «بغض بیست‌سالهٔ من» گوشهٔ اتاق/ به‌صورت کبودشده بین گریه‌هام/ به نفرت بزرگ‌شده در ته صدام» (میزبان، ۱۳۸۹، ۲۶)، ، مرد (همسر/ آنیموس) وارد آشپزخانه شده و به کارد روی میز که زن با آن در حال خرد کردن سبزی است، نگاه می‌کند. روایت در همین لحظه قطع می‌شود و به صحنهٔ بعدی متصل می‌شود. مرد، کشته شده و از روی اپن روی زمین افتاده است. زن نیز شیر گاز را باز کرده و خانه را منفجر می‌کند. «بغض بیست‌ساله» دلیل اصلی ارتکاب به قتل است.

زن تمام سرخوردگی‌ها و رنج‌های درونی را در قالب خشمی سرکش نمایان کرده است و با عامل اصلی این پیشامد مقابله می‌کند.

تجاوز و بی‌حرمتی. موسوی در شعر بلندی ریشهٔ تمامی عقده‌ها و سرخوردگی‌های درونی خود را شرح داده و مخاطب را با رویدادهایی که در بستر اجتماع و خانواده روی داده و باعث آزار او شده است، آشنا می‌کند: «فرار دختری از دست لات‌های لجوج» (موسوی، ۱۳۹۷، ۵۲). نمونهٔ دیگر این کنش ناهنجار بیرونی در این بند است: «من اصغرم! که لات بزرگ محله‌ام/ تنها رفیق واقعی‌ام چند تا قمه!/ مشغول زورگیری و گاهی تجاوزم» (موسوی، ۱۳۹۷، ۱۰).

فساد اخلاقی. شعر بلند «سردرد مرموز» روایت زندگی زنی است که در سختی‌ها و فشارهای زندگی اسیر مانده و رنج او را احاطه کرده است. «زن در میان مُشتی عشق سینه‌چاک افتاد/ وحشت زده در عمق فیلم هیچکاک افتاد/ در خود فرو رفت و غریبانه به خاک افتاد/ از چاله خارج شد، به چاه هولناک افتاد/ .../ بیدار شد در شب، میان آه و اشک و جیغ/ می‌سوخت رؤیایش، میان سوزن و تزریق» (انصاری، ۱۳۹۸، ۳۰)؛ شاعر، خود و مخاطب را به دنبال زن کشانده و علاوه بر نشان دادن کنش ناهنجار اخلاقی تجاوز یا خودفروشی شخصیت روایت، از اندیشه و رویدادهایی که در درون او رخ می‌دهد نیز برای مخاطب سخن می‌گوید؛ علاوه بر آن، چشمان شاعر به اجتماع پیرامون زن نیز بوده و با برشمردن مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر رنج درونی زن، آن را به‌عنوان مسبب اصلی فروپاشی درونی زن به مخاطب معرفی کرده است.

دزدی. در شعر «سفینه پایین آمد، نشست روی زمین/ نگاه کرد:/ سر کوچه یک زن غمگین/ دو دزد، منتظر کیف کارمند جوان» (موسوی، ۱۳۹۷، ۵۲)، «مرد فضایی» تصویری انتزاعی از «خویشتن» است که با رجوع به درونیات خود، دروازه‌های عقده‌ها و درگیری‌های تاریک ذهن خود را گشوده و به مکاشفهٔ لایهٔ سایه و هرآنچه در آنجا محبوس شده است، می‌پردازد. اکتشاف سایه و مواجههٔ خویشتن با عقده‌های خود، می‌تواند رویدادی باشد که هم فرد را به ثبات و هم به پریشانی برساند. کسی که متکی بر قوه‌های مثبت درونی همچون آنیما و مادر مثالی است، در مواجهه با سایه، آن را پذیرفته و سعی در مقابله با آن دارند، اما اگر

سایه قدرت مطلق درونی فرد باشد، خویشتن در برابر تاریکی لایهٔ سایه، ثبات خود را از دست داده و دچار سرخوردگی و پریشانی خواهد شد. پذیرش بسیاری از کنش‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی همچون دزدی، تجاوز، مواد مخدر، بیکاری و ...، عدم رفاه اجتماعی، عدم توازن، بی‌قانونی، عدم عدالت اجتماعی، فساد، انحطاط اخلاقی و فرهنگی، زوال خانوادگی و ... همگی عواملی هستند که شاعر با مشاهدهٔ آن‌ها در زندگی اجتماعی پیرامون خود، از انسان بودن خود اندوهگین بوده و به دلیل آنکه در برابر بسیاری از این رویدادها قدرت مقاومت و تغییر شرایط را ندارد، دچار سرخوردگی شده است.

حبس و زندان. موسوی به ناهنجاری‌های موجود در جامعهٔ خود می‌نگرد: «هزار زندانی فکر راه‌های خروج» (همان، ۵۲). آنچه پایهٔ این شعر را تشکیل داده، دغدغه‌های درونی شاعر از شرایط زندگی اجتماعی خود اوست.

خفقان و فشار اجتماعی. فشارهای اجتماعی و عدم وجود آزادی بیان، ناهنجاری دیگریست که موسوی در شعر خود به آن اشاره کرده و از وجود این زشتی‌ها در جامعهٔ پیرامون خود گلایه‌مند است: «دروغ گفتن اخبارگوی تلویزیون» (موسوی، ۱۳۹۷، ۵۳).

مواد مخدر. تصویر ناخوشایند فروش مواد به کودکان، برشی حقیقی از اجتماع پیرامون موسوی است که سبب بروز خشم در وجود او نسبت به جامعه شده است: «جلوی مدرسهٔ بچه‌ها فروش مواد» (موسوی، ۱۳۹۷، ۵۳). نمود دیگر سایه در نمونهٔ شعری، جوانی است که مرحلهٔ اعتراضات نسبت به ناهنجاری‌های اجتماعی را پشت‌سر گذاشته و اکنون به خلسه و سرخوردگی درونی از ناتوانی در تغییر شرایط موجود رسیده است: «من کاوه‌ام! که داخل کافه تمام روز/ مشغول بحث و قهوه و سیگارم و حشیش» (موسوی، ۱۳۹۷، ۹).

مصرف مشروبات الکلی. در شعر «باز از فرط تو، غم با تو و الکل خوردم/ باز هم باختم، از یار خودی گل خوردم» (انصاری، ۱۳۹۸، ۸۶)، سرزنش خودِ درون، در کنار مقصر شناختن طرف مقابل در ایجاد شرایط ناخوشایند، دو کنش شخصیت روایت شعر برای تحمل و توجیه احساس تسلیم محض در برابر رویدادهای پیرامون است.

قلیان کشیدن. در شعر «قلیان بکش با غلام و عباس و حسن! / به جهان بیهودگی‌ات را دیکته کن، بمیر!/ یک عمر مردد در انتخاب جبر یا جبر؟ / این زندگی فلسفه‌اش بددردنخور

است! / از شادی و امید و فردای بهتر مگو / که گوش من از این مزخرفات، دیگر پُر است» (انصاری، ۱۳۹۸، ۱۰۱) شاعر تشویق به کنش‌های ناهنجار اجتماعی همچون «قلیان کشیدن» (ناهنجاری اجتماعی)، «به چهار میخ کشیدن» (خشونت بیرونی)، تأکید بر «بیهوده بودن زندگی و جهان پیرامون»، «پافشاری بر جبر اجتماعی» و «برجسته کردن فشارهای اجتماعی»، «به جریان درآوردن احساسات منفی همچون یأس و ناامیدی با طرد کردن حس شادی و امید داشتن به آینده» را از کنش‌های سایه در کنار خویشتن توصیف کرده است که غلبهٔ سایه را بر خویشتن و هدایت منفی او بر کلیت شخصیت را نشان می‌دهد.

قحطی و گرسنگی. فقر در جامعه خود یکی از دلایل اصلی بروز خشونت در بستر اجتماع و زمینه‌ساز پدید آمدن عقده‌های مختلف روانی است: «گرسنگی هزاران هزار کودک و پیر» (موسوی، ۱۳۹۷، ۵۳). و یا در نمونه‌ای دیگر: «بابای بی آب آمد، بابای بی نان و بی داد» (موسوی، ۱۳۹۸، ۳۱).

جنگ. «تاریکی»، «جنگ» «گلوله» نمادهایی هستند که فولادوند با کمک آن‌ها قدرت سایه در سرکشی ناخودآگاه را نشان می‌دهد و «گل» استعاره‌ای از خویشتن است که در برابر سایه قدرتی ندارد و سرانجام منتهی به «مرگ» گل که همان انحطاط خویشتن و فرو رفتن در تاریکی وجودی می‌شود: «بی تو جنگ سوم تو جهانم رخ داد / همهٔ گل‌ها رو گلوله پاسخ داد» (فولادوند، ۱۳۹۵، ۲۰۸).

اسلحه و ابزارهای کشتار جمعی. استفاده از اسلحه به جهت کشتار، می‌تواند نشانهٔ خشونتی درونی در فرد باشد که سرکوب شده است. این کشتار می‌تواند در جلوه‌های شکار حیوانات نمود یابد و یا منتهی به سلاحی برای کشتن انسان‌ها شود. خشونتی که فرد را وادار به داشتن میل کشتن می‌کند، در مرکزیت سایه قرار داد. در اینجا باید مدنظر داشت که شکار برای بقا خارج از میل کشتن و سرکشی سایه است، بلکه کشتن تنها برای رفع عطش سیری‌ناپذیر درونی است که در سیطرهٔ سایه قرار خواهد گرفت.

تصویر استفاده از ابزارهای کشتار جمعی و خشونتی که تمام جهان را فراگرفته، سبب ایجاد عقده و خشم در وجود شاعر شده است: «درست کردن چندین و چند بمب اتم» (موسوی، ۱۳۹۷، ۵۳).

زورگویی و عیاشی. در این بند از شعر «من اصغرم! که لات بزرگ محله‌ام/ تنها رفیق واقعی‌ام چند تا قمه! / مشغول زورگیری و گاهی تجاوزم» (موسوی، ۱۳۹۷، ۱۰)؛ لات‌بازی، زورگیری، قمه‌کشی، تجاوز، مصرف مواد و همگی ناهنجاری‌هایی است که علاوه به وارد کردن صدمه به خود، به اجتماع نیز صدمه وارد می‌کند. سایه خود را مقصر این شرایط نمی‌داند، از این‌رو، در پی آزار دیگران برمی‌آید.

قماربازی. موسوی ناملایمات اجتماعی و فرهنگی را مشاهده کرده و با حفظ آن‌ها، در لایهٔ سایه، به‌صورت بروز کنش‌های ناهنجار اجتماعی، اعتراض خود را نشان می‌دهد: «هر روز چرخ با موتور و دزدی یواش / شب‌ها بساط بنگ و قمار و عرق‌خوری» (موسوی، ۱۳۹۷، ۱۰). و یا در نمونه‌ای دیگر از اختصاری: «بریز دور خودت تاس‌های فرضی را/ اتاق پر شده از بازی مکعب‌ها» (اختصاری، ۱۳۸۹، ۲۴).

عربده و فریاد زدن. ماهیت فعل «فریاد کشیدن» خود برخاسته از کنش اعتراض و عدم موافقت است که به‌صورت خشونتی بیرونی بروز می‌کند: «بین دهان و گوش/ فریادهای من/ تکمیل می‌شود» (براهنی، ۱۳۷۴، ۲۷).

برهنگی. در این بند «پرسید: جرأت یا حقیقت؟ در میان جمع/ شرم و لباس و گریه را از تن به در کردم» (موسوی، ۱۳۹۸، ۷۲-۷۱)؛ شاعر به کنش‌ها و رفتارهایی اشاره می‌کند که در واقع تصویری بیرونی از رویدادهای جامعه و تأثیر آن‌ها بر روان و درونیات شخصیت اوست. او خود را مبارز، معترض، هنجارشکن و برهم‌زنندهٔ قوانین اجتماع و عرف توصیف کرده و همین ویژگی‌ها در درون او نیز در قالب خویشتنی که در تسلط سایه است، بروز یافته است.

تحریم دارو. تحریم کردن دارو در شعرِ «من خشم پنهان، مرده در اعماق این تقویم/ مثل مریضی در پی داروی در تحریم» (انصاری، ۱۳۹۸، ۸۱)، در اصل صورتی استعاری برای توصیف درگیری و تاریکی درون شاعر است.

ناامنی اجتماعی. فولادوند تمام احساسات ناامیدکننده و یأس درونی خود نسبت به رویدادهای اجتماعی پیرامون خود را به گردن تقدیر ناخوشایند انداخته است و صدمات وارد شده بر خود را به خوردن گلوله در نبرد و عدم وجود امنیت برای ادامهٔ حیات تشبیه

کرده است: «هیچ‌کس امنیتی دور من ایجاد نکرد/ پشت هم ضربه و شلیک و قوانین نبرد» (فولادوند، ۱۳۹۵، ۴۴).

۵-۲. خشم و خشونت فردی

عقده‌ها و تحقیرهایی که فرد از سوی اطرافیان، و در بُعدی کلی‌تر، از اجتماع خود دریافت می‌کند، در لایهٔ سایه‌ها ته‌نشین شده و به شکل خشونت درونی تبدیل به احساس خشم و غضب می‌شود و اغلب افرادی بی‌گناه را مورد هدف قرار می‌دهد. نمودهای خشونت درونی تنها در احساسات فرد دیده می‌شود و در کنش‌های بیرونی فرد، نشانه‌ای از خشم به‌صورت مستقیم دیده نمی‌شود اما بیشتر به‌صورت صدمه زدن به خود و یا اطرافیان نمود می‌یابد. به همین دلیل است که این خشونت درونی، بیشتر به سمت خودتخریب‌گری پیش می‌رود.

سیگار کشیدن. در این نمونه، احساس خودآزاری و خودسرکوب‌گری که خویشتن با آن مواجه است در قالب عبارت «لعنت به این خودآزار» مشاهده می‌شود که با کنش بیرونی «سیگار کشیدن» به‌عنوان ناهنجاری اجتماعی نمود یافته است: «خمیازه‌های کشدار/ سیگار پشت سیگار/ شب، گوشه‌ای به ناچار/ سیگار پشت سیگار/ این روح خسته هر شب، جان کندنش غریزی است/ لعنت به این خودآزار/ سیگار پشت سیگار» (فولادوند، ۱۳۹۴، ۱۱)؛ و «تا شب، غرور له شده در کارخانه‌ام/ تا صبح، پشت پنجره سیگار می‌کشم» (موسوی، ۱۳۹۷، ۸). او با بهره‌گیری از شخصیت‌های ملموس و حقیقی موجود در جامعه، جنبه‌های مختلف خشونت‌های موجود در اجتماع خود را توصیف کرده است. این شعر نشان می‌دهد که کهن‌الگوی سایه می‌تواند نمودهای بیرونی متفاوتی داشته باشد، مانند بند اول شعر که شخصیت اصلی آن، سکوت کردن و تحمل شرایط ناخوشایند را انتخاب می‌کند و این امر به‌واسطهٔ عدم اعتماد به نفس، سرخوردگی درونی، احساس مسئولیت بیشتر از حد توان نسبت به دیگران و ... پدید آمده است.

خودکشی. گرایش به «هیچ» و تعمیم دادن آن به کل زندگی، ناشی از یأس و عدم باور به ادامهٔ حیات و زیست هدفمند است. پوچ‌گرایی نمودی روشن از غلبهٔ سایه بر سایر کهن‌الگوهاست. امتداد این سلطه‌گری است که خویشتن را در مرز منحط‌ترین شرایط زیستی و اندیشه کشانده است و نتیجهٔ آن منجر به گرایش فرد به «خودکشی» شده است. در

شعری از اختصاری، شخصیت روایی شعر به جای زیست در روز، شب‌ها را به هم متصل می‌کند و این امر توالی و تداوم تاریکی و غلبهٔ سایه را نشان می‌دهد: «و زندگی که فقط هست تا که آدم را ↓[1] / به هیچِ خود بکشد، بعد هرچه دارم را / میان تلخی یک ارتباط حل بکند/ که از تو سر بکشم بعد، شیشهٔ سم را!...» (اختصاری، ۱۳۸۹، ۸۵)؛ ندای درونی که سایه بر خویشتن تحمیل کرده، منجر به مرگ‌اندیشی و در مرحله‌ای بالاتر اقدام به «خودکشی» شده است. در شعر جمالی، سه لایهٔ «خویشتن، آنیما و سایه» جدال خود را در کلیت شخصیت نشان داده‌اند: «برای خودکشی زود نیست؟/ در این جنایت تو هم دخیل بوده‌ای؟» (جمالی، ۱۳۸۰، ۳۵)؛ شعر در قالب گفت‌وگویی دوطرفه میان دو شخصیت نقل شده است. یک سوی این شعر، قاتلی است که با مقتول خود به گفت‌وگو نشسته و در سوی دیگر، شخصیتی ترسیم‌شده که احوالات او نشان‌دهندهٔ رویداد جنایتی خونین است. «خویشتن» که راوی این شعر نیز هست، در جدال میان سایه و آنیما باقی مانده و به‌واسطهٔ ویژگی سستی و عدم بینش، خود را تسلیم سایه کرده است که از دید شاعر و تصویرسازی او به کشته شدن به دست سایه تعبیر شده است.

سادیسم (خشونت و دیگر آزاری). «باز با یاد تو امشب به خودم شوک دادم/ بر سرت داد زدم، فحش بدی، رک دادم.../ باز هم غر زدم و چکش اعصاب شدم/ باز مهمانِ شب و گریهٔ مهتاب شدم.../ به سرم زد که من امشب به تو پرخاش کنم/ باز در رابطه‌ات با همه، کنکاش کنم» (انصاری، ۱۳۹۸، ۷۴)؛ غلبهٔ سایه سبب شده تا شاعر (خویشتن) در زندگی بیرونی خود دچار پرخاشگری، خشم و خشونت بیرونی گردد. اگرچه این پرخاشگری، نسبت به شخصیت دوم روایت شعری (زن / معشوق) است که در لایه‌های کهن‌الگویی به کهن‌الگوی آنیما باز می‌گردد، با وجود این، برخوردهایی که شاعر به آن‌ها اشاره کرده مانند «لگد زدن، فحش دادن، داد زدن، زدن، پرخاش کردن، قلدری کردن، بی‌رحم شدن و ...» که همگی جلوه‌های خروجی طغیان‌گری سایهٔ درون محسوب می‌شوند، نوعی فرافکنی نسبت به «آنیما»یی است که قدرت مقابله با هجوم سایه‌ها را ندارد. «هنگامی که مردی طبیعت زنانهٔ خود را واپس زده است، به کیفیات زنانه ارزش کمتری قائل می‌شود و یا این‌که

۱. این علامت در خود متن شعر توسط شاعر قرار گرفته و یکی از ویژگی‌های سبکی شعر پست‌مدرن محسوب می شود

با زنان با اهانت و غفلت رفتار می‌کند، این محتملاً بیشتر جنبهٔ تاریک آنیماست که رخ می‌نماید» (فوردهام[1]، ۱۳۵۱، ۹۹).

مازوخیسم (خودآزاری). در شعرِ «پرسید: جرأت یا حقیقت؟ با سر ناخن/ کندم خودم را! زخم‌ها را بیشتر کردم» (موسوی، ۱۳۹۸، ۷۲-۷۱)، صدمه زدن به خود (خودآزاری)، مرگ‌اندیشی، آسیب رساندن به دیگران، ناامیدی از بهبود شرایط، پرخاشگری و توهین کردن، همگی نمودهایی رفتاری از وجود خشونتی درونی در فرد است که به شکل کنش‌های سایه و غلبهٔ او بر کلیّت شخصیت، نمود یافته است.

احساس ناخوشایند انزجار، انزواطلبی و بروز احساسات منفی در فرد، ناشی از غلیان احساس اندوه و یأس درونی است. پس از این مرحله است که فرد وارد مرحلهٔ سرخوردگی و خودسرکوب‌گری می‌شود؛ در شعر فولادوند، به‌صورت «خودآزاری» به آن اشاره شده است: «امشب از هر نخ سیگار بدم می‌آید/ از خودم از همه انگار بدم می‌آید/ ماجرا تا به همین جا پر خودآزاری‌ست/ از همین بیت اسفبار بدم می‌آید» (فولادوند، ۱۳۹۵، ۴۶).

فحش دادن. هرگونه کنشی که در اجتماع صورت می‌گیرد، از دید شخصیت روایی منفی و همراه با سوءظن است. این نکته، بازتابی از سرکشی سایهٔ درون به‌واسطهٔ سرخوردگی‌هایی هست که فرد از اجتماع خود دریافت کرده است. زمانی که شخصیت نسبت به جریانات سیاسی و اجتماعی پیرامون خود، واکنشی خشونت‌آمیز نشان می‌دهد، در اصل، خشونتی را بازتاب می‌دهد که از همان اجتماع دریافت کرده است و در شعر به‌صورت فحش دادن، بی‌تفاوت بودن و انکار احساسات وطن‌پرستانه نمود می‌یابد. «در کنج خود بی‌حوصله، یک سایه‌ای لَم داد/ فحشی خفیف و تلخ بر ناموس عالم داد/ اخبار از برجام گفت و ... زیر لب پرسی د/ «در سفره نان کو؟» فحش بر حقِّ مسلم داد» (انصاری، ۱۳۹۸، ۴۰).

گریستن. «وقتی که گریه‌ام می‌گیرد/ می‌روم آن پشت/ فوراً پیاز پوست می‌کنم که نفهمند» (براهنی، ۱۳۷۴، ۷۹)؛ شخصیت اصلی روایت، زن است که در انطباق با کهن‌الگوها نمایندهٔ آنیما در شعر است و شاعر از دید آنیما با خویشتنی مواجه می‌شود که بی‌توجه، سرگردان و فرورفته در افسردگی خود است.

1. Fordham

۵-۳. تصویرهای مرتبط با کشتن و مرگ

زمانی که «خویشتن» در تسلط کامل کهن‌الگوی سایه قرار گیرد، تمام احساسات مثبت و کهن‌الگوهای یاریگر در فرد سرکوب شده و از بین می‌روند. پس از این مرحله است که «مرگ‌اندیشی» پس از رسیدن فرد به احساس «پوچی» و بی‌هویت بودن در فرد ایجاد می‌شود. شخصی که در سلطهٔ سایه است، تنها راه نجات خود را در مرگ و پایان زندگی خود می‌داند؛ زیرا دیگر امیدی به تغییر و پویایی نداشته و به اندازه‌ای احساسات ناخوشایند، «خویشتن» او را مورد آزار قرار داده و احساسات مثبت به اندازه‌ای در درون فرد سرکوب شده‌اند، که ایجاد تغییر و رهایی از این موقعیت ناخوشایند برای فرد غیرممکن جلوه می‌کند. این فرد ناگزیر به انتخاب مرگ است و گویی مرگ را چاره‌ای می‌بیند برای ادامهٔ مسیری که باید بپیماید. مرگ‌اندیشی به سه صورت در شعر پست‌مدرن نمود یافته است: ۱. گاه فرد با اندیشیدن به ماهیت مرگ و عناصر وابسته به آن چون قبر، جسد و... این احساس را در خود پایدار می‌کند؛ ۲. گاه فرد تنها در مرحلهٔ فکر و تصوری بالقوه از خودکشی باقی مانده و اقدامی برای عملی کردن آن انجام نمی‌دهد؛ و ۳. گاه فرد از این نیز پیش‌تر رفته و اقدام به خودکشی کرده و یا خود را پس از مرگ و خودکشی به تصویر می‌کشد.

مردن. در شعر «هیچ مطلق» انصاری، دو تصویر اصلی را به مخاطب نشان می‌دهد. نخست، گوینده‌ای است که با شخصیت اصلی روایی شعر در حال گفت‌وگو است: «از من بنوش، از این هیچ مطلق و نچسب/ در شک میان بود و نبودم سکته کن، بمیر!» (انصاری، ۱۳۹۸، ۱۰۱)؛ گوینده، شخصیت اصلی را، که در معنای کهن‌الگویی، «خویشتنِ» شاعر است، به‌سوی ناهنجاری‌ها و پرخاشگری‌هایی سوق می‌دهد با این توجیه که جهان، نسبت به فرد خشونت و جبر به‌کار برده و تنها راه مقابله با این فشار بیرونی، مقابله کردن و بازخورد خشونت‌آمیز نسبت به اجتماع و حتی خود فرد است. یک‌سویه بودن این گفت‌وگو و نبود بازخورد تعاملی از سوی «خویشتن» استدلال دیگری بر درونی بودن این مکالمه است به تعبیری، این سخنان، ضمیر ناخودآگاه فردی شخصیت شاعر است که برخاسته از کهن‌الگوی سایه بوده و خویشتن را هرچه بیشتر به سمت منفی‌گرایی پیش می‌برد.

«مردن روح» نیز تصویری دیگر از اضمحلال کامل درونی و پوچ‌گرایی مطلق خویشتن است: «روحم دو سال پیش با من وداع کر د/ با مردنش دگر بی‌معنی است درد» (فولادوند، ۱۳۹۵، ۵۵).

وصیت نوشتن. در نمونه‌ای از شعر پست‌مدرن، شاعر فضایی را کـه شخصـیت روایـی یـا همان «خویشتن» پس از این رویداد تجربه می‌کند با تاریکی و ظلمت صحنه‌پردازی کرده که اشاره‌ای مستقیم به نمود و غلبهٔ «کهن‌الگوی سایه» است: «به هوشم که آوردند بسترم تختـی بود/ در اتاقی ته راهرو که دارم وصیتم را در آن می‌نویسـم» (عبدالرضـایی، ۱۳۹۶، ۵۳)؛ در همین بند از شعر، شاعر خویشتن خود را به اندازه‌ای در ژرفـای تـاریکی و غلبـهٔ سـایهٔ درون مشاهده می‌کند که راهی جز نابودی و پذیرش مرگ در خود نمی‌بیند. این وضعیت، به‌صورت تصویری از نوشتن وصیت‌نامه توسط شخصیت روایی توصیف شده است.

تیراندازی کردن، شلیک کردن. در شعر بلند «شلیک کن رفیق»: «پایان ماجراست شـلیک کن رفیق/ تا کاوه «ناکجاسـت» شـلیک کـن رفیـق/ دسـتور مـی‌دهم، آتـش، عزیـز مـن/ عالیجناب خواست، شلیک کن رفیق» (فولادوند، ۱۳۹۵، ۳۱)؛ محوریت موضوع بر مرگی خودخواسته قرار گرفته که شاعر برای رسیدن به ایـن مـرگ، از همراهـی بـا عنـوان «رفیـق» کمک می‌طلبد. شخصیت رفیق به‌واسطهٔ خشونتی که در کل شعر وجود داشته و نشانه‌هایی که شاعر در نظر گرفته، آنیموسی است که خویشتن خود را تسلیم او کـرده تـا بـا بخشـیدن مرگ، او را از اندوه درونی رها کند. این تعبیر اگرچه بُعدی منفی به آنیموس می‌بخشـد امـا به‌واسطهٔ خواست و ارادهٔ خویشتن و تسلطی که سایه بر آن داشته، نوعی امداد نیز محسوب می‌شود. در نمونهٔ دیگری میزبان با تعبیر «کشـته شـدن» و «مضـروب شـدن بـا گلولـه» و «مشت کوبیدن» به‌صورت استعاری خشم فروخوردهٔ شخصیت اصلی روایـت خـود را بـه تصویر کشیده است: «بعد سکوت/ به قلب سنگی دیوار می‌کند شلیک/ فشنگ کاغذی!!! و بوی احمق باروت/ تلاش می‌کند انگار تا عوض بکند/ که مشت می‌زند امّا به دختری که سقوط...» (میزبان، ۱۳۸۹، ۱۸).

سقوط از بلندی. «قله» نمادی از اوج و کمال مطلق است. زمانی شاعر خود را دسـت‌یافته به این منتهی و کمال مشاهده کرده اما به‌واسطهٔ عـواملی بیرونـی از ایـن کمـال فاصـله گرفتـه

است: «وقتی که از قله پرتم کردند» (عبدالرضایی، ۱۳۹۶، ۵۳)؛ «سقوط کردن، دلهره، کابوس، ترس، تلخی، پریشانی، فحش، داد زدن، جنازه، هراس، مرگ و ...» همگی نشانه‌هایی کمکی برای توصیف فضایی است که آنیمای منفی به کمک سایه آمده و خویشتن را در آن گرفتار کرده است: «هر شب پل هوایی غمگینی، خواب مرا کنار تو می‌بیند/ هر شب سقوط می‌کنم از دستش، بر کوچه‌های یخ‌زدهٔ مشهد» (میزبان، ۱۳۸۹، ۲۳).

چاقو زدن. «دیوانگی» نمود بیرونی خشونت و عدم تعادل درونی است: «دیوانگی نشسته دقیقاً به جای من/ چاقو نشسته در وسطِ دست‌های من» (موسوی، ۱۳۹۸، ۱۴). تقابل میان خویشتن، سایه و دیگر کهن‌الگوها که سرانجام منجر به عدم توانایی خویشتن در ایجاد تعادل درونی می‌شود، بازخورد بیرونی آن پرخاشگری، ناهنجاری و در مجموع شکلی از دیوانگی در فرد است. در نمونه‌ای از شعر پست‌مدرن، تصویری که شاعر در حال ترسیم آن است، رئال و نزدیک به زندگی حقیقی است اما در بطن آن، نمادی برای درگیری درونی انسان با خود است: «یکی از کاردها را بیرون کشیده‌ام/ آن خاطره هنوز لحظه به لحظه در رگ‌ام می‌دود .. ./ بریده‌ام وُ چاقویی مردمک چشم راست‌ام را نشانه رفته است!» (جمالی، ۱۳۸۰، ۳۱).

قتل. در این بند «قتل در این خیابان اتفاق می‌افتد/ تنها در این خیابان است که قتل اتفاق می‌افتد .../ چه لذتی داشت این قتل!» (جمالی، ۱۳۸۰، ۳۱)؛ زنی به تصویرکشیده شده که به‌واسطهٔ نشانه‌هایی که در متن شعر قرار داده شده، زنی با زندگی معمولی است؛ اما او در روند همین زندگی با موجودی دست به گریبان می‌شود که بُعدی خارجی دارد، درحالی‌که این موجود، برخاسته از درون خود شاعر است. این موجود خیالی به زن حمله کرده و او را با ضربات چاقو زخمی می‌کند و به تعبیری او را به قتل می‌رساند. قتلی که نشان از نابودی و مرگی خونین است. از سوی دیگر، در ابتدا و انتهای بند شعری، درمی‌یابیم که خود این شخصیت زن است که چاقو را برداشته تا اقدام به کشتن کند. به عبارتی، قاتل و مقتول یک فرد است. فردی که با تمام درونیات خود درگیر است و در حال رنج کشیدن به تصویر کشیده شده است. قاتلی که در وجود او پرورش یافته، «سایه»های وجود اوست. خشونت درونی که شاعر را احاطه کرده، در ملموس‌ترین شکل برای مخاطب شبیه‌سازی

گردیده است. «در روان‌شناسی گفته می‌شود، کسانی که به قدر کافی دربارهٔ سایه‌ها و نیمهٔ تاریک وجودشان نمی‌دانند احتمالاً قربانی نفوذ و تأثیرات شیطانی می‌شوند» (فون فرنس، ۱۳۸۳، ۲۰).

بر دار کردن. «بر دار شدن» استعاره از نابودی و مرگ رؤیاهاست و این امر عامل ایجاد اندوه در شاعر می‌شود، زیرا میان آنچه در رؤیا داشته و آنچه جبر زندگی به او بخشیده، تفاوت مشاهده کرده و سبب ایجاد نارضایتی در فرد شده است که این احساس در لایهٔ کهن‌الگویی سایه ته‌نشین می‌گردد: «نصف رؤیاهای من بر «دار» رفت» (فولادوند، ۱۳۹۵، ۵۸).

رگ زدن. در این نمونه «من/ استکان چای/ تمدید خودخوری/ بی تو/ سکوت/ شب/ تیغ موکت‌بری» (فولادوند، ۱۳۹۵، ۱۱)، شاعر دلیل تمایل به «خودزنی» و «خودکشی» خود را احساسات منفی برشمرده که به‌واسطهٔ از دست دادن معشوق و دور شدن از او در وجودش ایجاد شده است. به همین دلیل است که اقدام خود را خارج از قدرت کنترل و انتخابی اجباری توصیف کرده است؛ زیرا در اصل این سایه است که پس از سلطه بر خویشتن، او را به «مرگ‌اندیشی» متمایل کرده و با ایجاد احساسات منفی، ناامیدی و یأس را در درون فرد به جریان در آورده است.

احساسات ناخوشایندی چون شک، تردید، مرگ‌اندیشی، از خود بیگانگی و از خود بی‌زاری، سرکشی و جنون و ... نتایج غلبهٔ سایه بر تمامیت وجود شخصیت روایت است. مانند این بند «رفت از خود با جنون، با قرص‌ها پرواز کرد/ یک جنون محض را با تیغ‌ها آغاز کرد» (انصاری، ۱۳۹۸، ۹۹).

خوردن سم. «گریستن» کنشی بیرونی است که اغلب برای نشان دادن اندوه درونی صورت می‌گیرد. در این شعر نیز میزبان این فعل را نشانه‌ای غیرمستقیم برای توصیف اندوه و ناامیدی درونی شخصیت روایی خود قرار داده است: «تمام زندگی‌ام/ مسخره‌ست/ این همه‌کم/ نبود قبل تو را عاشقانه گندیدن/ و هی خلاصه‌شدن توی هی دو قطرهٔ سم/ که می‌چکید به اعصاب خستهٔ چشمم» (میزبان، ۱۳۸۹، ۶۷)؛ کلیتی که هنجارهای بیرونی و اندوه و یأس درونی در فرد ایجاد کرده، سبب طغیان سایهٔ درون شده و به‌صورت کنش

مرگ‌اندیشی نمود یافته است. گرایش به خودکشی که با عبارت «و هی خلاصه‌شدن توی هی دو قطرهٔ سم» اگرچه اشارهٔ مستقیم به این عمل ندارد و استعاره‌ای از گریستن است، اما اندیشهٔ درونی شاعر را به سمت پوچی و انحطاط شخصیت روایی شعر می‌رساند.

قطعه‌قطعه کردن جسد (سلاخی کردن). جمالی با بهره‌گیری از خشن‌ترین تصویرها، طغیانگری سایه به‌واسطهٔ افسردگی و خشونت درونی سعی کرده است شخصیت خود را نشان دهد: «چه لذتی داشت این قتل!/ حالا که قطعه‌قطعه‌اش کرده‌ام/ هویت‌اش نامعلوم است!» (جمالی، ۱۳۸۰، ۳۱)؛ خاستگاه این خشونت، خودِ سایه است اما خود قربانی می‌شود زیرا خویشتن به منتهی عصیان‌گری خود رسیده و با قرارگیری در فضای وهم‌آلود شعر، خود، پرورش‌دهندهٔ خود را از بین می‌برد و به نوعی در برابر تمام قوانینی که تاکنون او را احاطه کرده، سرکشی می‌کند. در ابتدا، قتل صورت گرفته اما این کنش شخصیت روایی را ارضاء نکرده و سعی می‌کند با متلاشی کردن جنازه، خشونت بیشتری را نسبت به عامل تمامی سرخوردگی‌ها و بغض‌های درونی خود اعمال کند.

تصویر جسد، نعش، جنازه. «جسد بودن» و «با کرم‌ها محشور بودن» دو تصویری است که انصاری برای توصیف موقعیت کهن‌الگوی خویشتن به‌کار برده است: «در کنج قبرت، کرم‌ها را یک جسد خورده است/ من یک جسد، بی‌سرنوشت، با کرم‌ها محشور» (انصاری، ۱۳۹۸، ۹۴)؛ نابودی تمام احساسات خوشایند، سبب از بین رفتن امید به زندگی و پویایی در فرد شده که این امر در نگاه شاعر، با مرگ فرد تفاوتی ندارد. «کِرم» نمادی از سایه‌هاست که جان وجودی شاعر را از درون فاسد کرده و نابود می‌کنند.

انصاری برای فضاسازی درونیات خود، از افعالی بهره جسته که بار منفی بیشتری به شعر بخشیده‌اند و مخاطب را به تصویری متصل می‌کنند که شاعر را در منتهای انحطاط درونی و تاریکی وجودی مشاهده می‌کند: «در حسرت آغوش شیرین، مُرد فرهادت/ مرگی تهی از فلسفه، خالی‌تر از خالی/ شد دور، نعشی خسته در ماشین آشغالی/ نعشی که قبل از مرگ، شاید مُرده بود، اما.../ او در تصادُم با جهان، سر خورده بود اما .../ در انفجار حادثه، آشفته بود از هر ...» (انصاری، ۱۳۹۸، ۷۰)؛ «مُردن» و «مرگ» که در شعر تکرار شده، در کنار عناصری چون «نعش‌کش»، «نعش» تأکید بیشتری بر این تاریک‌سازی

است. انصاری، خود را کشته‌شده به دست اجتماع معرفی کرده است؛ جهانی که پیرامون او وجود دارد، سرخوردگی و عقده‌هایی را به شخصیت روایی شعر بخشیده که سرانجام منجر به مرگ احساسات در فرد شده است.

نگهداری جسد در سردخانه. «و بعد بودن، بعد بودن، بعدِ بودن/ آهسته یخ بستن میان سردخانه» (فولادوند، ۱۳۹۴، ۲۳)؛ «بعدِ بودن» به معنای امتداد داشتن و تداوم همین پوچی‌گرایی و روزمرگی است، «بعدِ بودن» به معنای عدم موفقیت و تداعی‌کنندهٔ واژهٔ «بعید» است و «بعدِ بودن» ترسیم رویدادها در آینده است. اندیشیدن به تمام این موارد، به‌واسطهٔ غلبهٔ پوچی بر درونیات، ابتر و خاموش باقی می‌ماند و شخصیت زن، دوباره در سرخوردگی درونی خود فرو می‌رود. شاعر، کرختی و عدم وجود احساس حیات و پویش در فرد را به «سردخانه» تشبیه کرده است.

قبر و دفن کردن. جمالی (۱۳۸۰، ۷۱) در شعرِ «و فرد/ در سیاه‌چال خانهٔ ما / مثلثی زخمی را / به بهشت زهرا می‌برد»، در ابتدا با زمینه‌چینی و تصویرسازی، فضای درونی روح خود را توصیف کرده است و سپس دلایل این افسردگی و سرخوردگی را بیان می‌کند: او خود را در محیط جبری اجتماع تجسم کرده که سرانجامی جز زندانی‌شدن در حصار درون خود ندارد. این حصار همان وجه تاریک و ظلمت درونی فرد است که در لایهٔ سایه است و شاعر از آن با تصویر «سیاه‌چال خانه» یاد کرده است. در مجموع شاعر سرخوردگی‌ها و فشارهای موجود در زندگی را دلیل محبوس شدن او در حصار سایهٔ درون خود دانسته و دلمردگی و افسردگی درونی خود را به جنازه‌ای تشبیه کرده که تشییع می‌شود.

احساس دلسردی و انزجار از جهان پیرامون، واکنشی است مقابله‌ای نسبت به از بین رفتن قدرت‌های مثبت کهن‌الگوها در فرد که در این شعر به‌صورت «رفتن زن» ـ از دست دادن آنیمای مثبت ـ نمود یافته است: «دلخسته از افعال بی‌خود، مسخره، ناقص/ این هیچ‌کس‌های پریشان، گیج و ناخالص/ بیراهه، قبرستان و وحشت، زوزهٔ ارواح/ قبل از بهارم، خسته در سرمای بهمن ماه» (انصاری، ۱۳۹۸، ۶۹)؛ نبود قدرت نیرومند و حیات‌بخش آنیمای مثبت، سبب طغیان احساس انزواطلبی در فرد شده و شاعر برای توصیف موقعیت و احساسات شخصیت شعری خود از نشانه‌های شعری همچون «وحشت از

قبرستان»، «زوزه ارواح»، «قرار گرفتن در بهمن ماه» بهره برده است. تمام این تصاویر، در اصل توصیفی از فضای درونی شاعر در تسلط سایه بر خویشتن است. در نمونه‌ای دیگری از شعر فولادوند، «سنگ قبر» و «آرامگاه» نمادهایی است که شاعر با کمک آن، مرگ احساسات درونی خود را نشان داده است: «تغییر می‌دهم جهت سنگ قبر را/ آرامگاه چرک مرا ذله می‌کند» (فولادوند، ۱۳۹۵، ۲۵). شاعر با آگاهی خود را آمادهٔ پذیرش مرگ نشان داده که دلالت بر «مرگ‌اندیشی» دارد: «می‌خواهم کفن شوم با خیال/ بخوابم با مرگ/ تو باشی تنها بر سنگ» (فولادوند، ۱۳۹۵، ۱۵۲). میزان مرگ‌اندیشی در غلبهٔ سایه‌ها به اندازه‌ای بالاست که خویشتن حتی خود را زنده‌ای که می‌تواند به مرگ بیندیشد نمی‌بیند، بلکه او مرز مرگ را پیموده و آن را رد کرده است. همچنین موسوی از همین نمادپردازی استفاده کرده است: «تختم به سنگ قبر شبیه است» (موسوی، ۱۳۹۸، ۱۵۰).

کشتن در اتاق گاز. اختصاری با تصویرسازی فضایی را برای مخاطب ترسیم کرده است که گروهی از انسان‌ها به شیوه‌های مختلف به دست قدرتی بیرونی و ناظر هلاک می‌شوند، بدون آن‌که حتی دلیل این امر را بدانند: «گروه «A یک» من بودم و سه تا سرباز/ تمام‌مان خفه گشتیم در اتاقک گاز/ شروع شد عملیات فوق جاسوسی» (اختصاری، ۱۳۸۹، ۱۷). قدرتی پنهان در این شعر، مسئولیت این کشتارها را برعهده دارد؛ نیرویی خبیث، طغیان‌گر و خشن. حال اگر با دیدگاه کهن‌الگوها به این شعر نگریسته شود، تنها خویشتن شاعر است که به تکثر درآمده و به روش‌های مختلف توسط قدرتی ناپیدا از بین می‌روند. شاعر با کمک تصاویر خشن جنگی (خفگی در اتاق گاز)، اضطراب، ترس، اعتراض و سرخوردگی‌های اجتماعی خود را در قالب سربازانی کشته شده، در برابر نیروی طغیانگر نشان می‌دهد.

غرق شدن. «وحشت‌زده از خواب تاریکم پریدم باز/ کابوس‌هایم گاز می‌زد بر من و روحم/ بوی لجن می‌داد، دنیای درون من/ کل جهان در قایق و من غرق با نوحم» (انصاری، ۱۳۹۸، ۶۸). مواجه شدن فرد با تاریک‌ترین بخش وجودی خود (سایه)، سبب بروز احساس ترس و وحشت در وی شده است. در این شعر ارتباط معنادار «تاریکی»، «خواب»، «کابوس»، «روح»، «دنیای درون» نشان‌دهندهٔ بازگشت شاعر به لایه‌های سایهٔ

خود است. شاعر با بهره‌گیری از تلمیح به داستان نوح، پارادوکس «غرق شدن» و «نجات یافتن» (با کشتی نوح) را برای بـه تصـویر کشـیدن ویرانـی درون و از هـم گسـیختن تمـام باورها، ساخته است.

کوره‌های آدم‌سوزی. کوره‌های آدم‌سوزی نشان از شقاوت و خشونت جنگ اسـت بـرای توصیف دلخراشی از صحنهٔ هلاکت شاعر و عـذابی اسـت کـه از درون تحمـل می‌کنـد و همچنین وسیله‌ای است برای برانگیختن احساسات مخاطبان: «گروه سـوختهٔ «سـه» میـان کورهٔ هفت/ به آتش هم مردن، بدون حتی نفت/ عقب زدیـم جسـدهای نیمـه سـوخته را/ سؤال کرده شدیم از میان دود: «چرا؟» (اختصاری، ۱۳۸۹، ۱۷).

۶. نتیجه‌گیری

در این مقاله سعی شد تا بـا بررسـی بازتاب‌هـای خشـم و خشـونت در شـعر پسـت‌مدرن فارسی، ارتباط معنادار تصاویر تاریک و خشونت‌آمیز در این سبک شعری بـا صـورت‌های کهن‌الگویی و نقشی که بر ضمیرناخودآگاه جمعی داشته‌اند مشخص شود. نتایج نشان داد که در شعر پست‌مدرن، کهن‌الگوی سایه قدرتمند و برتر از سایر کهن‌الگوهاست و به همین دلیـل، بسـیاری از اشـعار بررسی‌شـده در ایـن مقالـه، منعکس‌کننـدهٔ عملکردهـا و یـا بازخوردهای نمود سایه از قبیل خشم و خشونت و یـا مـرگ در ضـمیر ناخودآگـاه شـاعران پست‌مدرن است؛ به‌طوری‌که می‌توان آن را در سه دستهٔ «خشونت اجتمـاعی»، «خشـونت فردی» و «تصاویر مرتبط با مرگ» قرار داد. در بخش «خشم و خشونت اجتماعی» بیشترین مواردی که شاعران به آن‌ها توجه داشته‌اند، خشونت‌هایی است که نسبت به زنان و دختـران روی می‌دهد. کنشگرهای کهن‌الگـویی اصـلی در خشـونت‌های اجتمـاعی «مـردان» (در قالب کهن‌الگوی آنیموس) هستند و مخاطبانی که مورد خشونت قرار می‌گیرند نیز «زنان» (در قالب کهن‌الگوی آنیما و مادر مثالی) هستند. عامل بروز این خشونت را نیز می‌توان در لایهٔ کهن‌الگویی سایه جست‌وجو کرد. در بخش «خشم و خشونت فردی» به‌واسـطهٔ آنکـه خشونت فرد نسبت به خود است، تصاویری مرتبط با «خودکشی» و آسیب‌رساندن فـرد بـه خود مانند «مازوخیسم» بیشترین بسامد را در شعر پست‌مدرن داراست. کهن‌الگوی سـایه

قادر است که هم فرد را وادار به وارد کردن صدمه به خود کند و هم او را مجبور بـه انجـام خشونت و ناهنجاری در بستر اجتماع نماید.

تصاویر مرتبط با «مرگ» که یکی از پربسامدترین تصویرسازی‌های شاعران پست‌مدرن محسوب می‌شود، برخاسته از اندوه و تاریکی درونی شاعران است که با توجه به غلبهٔ سایه در بینش پست‌مدرن، شعر را نیز به سمت تاریکی، وحشت‌زایی، خشم و ترس پیش می‌برد. تکرار عناصری چون «مردن، کشتن، شلیک کـردن، چـاقو زدن، رگ زدن، قتـل» و تصـاویر منزجرکننده‌ای که تحریک‌کنندهٔ خشونت درونی هستند ماننـد «قطعه‌قطعـه کـردن جسـد، کشتن در اتاق گاز، تصاویر متعدد از جسد، جنازه، نعش و ...» را می‌توان به‌عنوان یکـی از شگردهای سبکی در شعر پست‌مدرن در نظر گرفت. شاعران پست‌مدرن سعی می‌کنند تا با تداعی مرگ و تصاویر مرتبط با آن، خشمی را کـه در درون خـود و اجتمـاع پیرامـون آن‌هـا وجود دارد به مخاطبان نشان دهند. این تصاویر وحشت‌زا و خشونت‌آمیز بیشتر مخاطب را به سمت تاریکی سوق داده و با ایجاد ترس و شـوک کـه ناشـی از برخـورد فـرد بـا حقـایق مشمئزکننده و خشونت عمیق انسانی است، تصویری از کهن‌الگـوی سـایه را کـه در افـراد جامعه سرکوب و فراموش‌شده در نگاه مخاطب نمایان می‌سازد. به تعبیری، رویکـردی کـه شاعران پست‌مدرن در شعر اتخاذ کرده‌اند، بهره‌گیری از تاریکی‌هـا و نشـان‌دادن تصـویری حقیقی از اجتماعی است که در ناهنجاری‌های مختلف فردی و اجتماعی در حـال تنـزل و دور شدن از تمدن و انسانیت و مواجه ساختن مخاطب با آن حقایق است؛ حقایقی کـه در صورت‌های دیگر شـعر فارسـی همچـون رئالیسـم، رمانتیسـم، مدرنیسـم، و صـورت‌های کلاسیک شعر فارسی مانند غزل، قصیده و مثنوی نه‌تنها توجـه کمتـری بـه آن شـده، بلکـه برعکس، اغلب با نشان دادن تصاویری از محبت، عشق، صفات پسندیدهٔ انسانی، حقیقت را در هاله‌های انکار و سرکوب پنهان ساخته‌اند؛ درصورتی‌که در شعر پست‌مدرن، شـاعران سعی کرده‌اند خشـونت و خشـمی را کـه در جامعـهٔ نهفتـه، در صـحنه‌های تکان‌دهنـده و زودگذر اما عمیق و تأثیرگذار با برهنگی و پرده‌دری به مخاطبان خود نشان دهند.

در مجموع می‌توان جریان شعری پست‌مدرن را بـا توجـه بـه شـگردهای بـه‌کارگیری و بازتاب تصاویر منعکس‌کنندهٔ خشم و خشونت، «شعری تاریک» دانست. سرکشـی سـایه،

که در شعر پست‌مدرن به وضوح شاهد آن هستیم، سبب شده تا تاریک‌ترین فضاهای اندیشه‌ای، ترس‌های نهفتهٔ بشری، تصویرهای ناخوشایند از مرگ، خیانت، انزوا، تحقیر و... در شعر نمود یابد و همین امر در جریان شعر پست‌مدرن با توجه به نتایج به‌دست‌آمدهٔ این مطالعه، به‌عنوان شاخصه‌ای همگانی می‌تواند مورد ادعا قرار گیرد.

در خاتمه پیشنهاد می‌شود با توجه به اینکه کشورهای غربی را به‌نوعی می‌توان مهد شعر پست‌مدرن به‌شمار آورد، در پژوهشی جداگانه، بررسی تطبیقی کهن‌الگوی سایه در شعر شاعران پست‌مدرن فارسی و شاعران پست‌مدرن غربی نیز موردتوجه قرار گیرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

اختصاری، فاطمه (۱۳۸۹). یک بحث فمینیستی قبل از پختن سیب‌زمینی‌ها. تهران: سخن‌گستر.

انصاری، بهمن (۱۳۹۸). کرگدنیسم: غزل پست‌مدرن. تهران: آرون.

ایگلتن، تری (۱۳۹۱). توهمات پسامدرنیسم (مترجم: مسعود کلبهبان). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

براهنی، رضا (۱۳۷۴). خطاب به پروانه‌ها و چرا من دیگر شاعر نیمایی نیستم. تهران: مرکز.

پاینده، حسین (۱۳۸۳). گفتمان نقد: مقالاتی در نقد ادبی. تهران: روزگار.

پناهی‌راد، پروین (۱۳۹۶). بررسی کهن الگوها در شعر امیر معزی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

جمالی، رزا (۱۳۸۰). برای ادامهٔ این ماجرای پلیسی قهوه‌ای دم کرده‌ام. تهران: آرویج.

شیخ، حسنیه (۱۳۹۱). نقد کهن‌الگویی و کاربرد آن در تحلیل اشعار سهراب سپهری (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تربیت معلم - سبزوار. دانشکده علوم انسانی.

عامری، زهرا (۱۳۹۱). بررسی شعر پست‌مدرن فارسی در دهه‌های هفتاد و هشتاد؛ مؤلفه‌ها و نمایندگان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه کاشان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

عبدالرضایی، علی (۱۳۹۶). مجموعه اشعار فی البداهه (چاپ سوم). تهران: کالج.

فوردهام، فریدا (۱۳۵۱). مقدمه‌ای بر روان‌شناسی یونگ (مترجم: مسعود میربهاء؛ چاپ دوم). تهران: سازمان انتشارات اشرفی.

فولادوند، اندیشه (۱۳۹۴). عطسه‌های نحس (چاپ پنجم). تهران: ثالث.

~~فولادوند، اندیشه~~ (۱۳۹۵). شلیک کن رفیق (چاپ سوم). تهران: ثالث.

فون فرنس، ماری لوییز (۱۳۸۳). فرآیند فردیت در افسانه‌های پریان (مترجم: زهرا قاضی). تهران: سهامی انتشار.

قره‌باغی، علی‌اصغر (۱۳۸۰). تبارشناسی پست‌مدرنیسم. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

موسوی، سیدمهدی (۱۳۹۷). دلقک بازی جلوی جوخه اعدام. تهران: سایه‌ها.

موسوی، سیدمهدی (۱۳۹۸). به روش سامورایی. تهران: سایه‌ها.

میزبان، الهام (۱۳۸۹). بردن توله گرگ‌ها به مهد کودک. مشهد: سخن‌گستر.

Sabbar, S., Hosseini, R., Nosrati, S., Sarfi, T., & Sabzali, M. (2023). Sociopolitical problems on the screens of film festivals: A qualitative content analysis of recent Iranian and South Korean award-winning films. *Positif Journal.* 23(6), 56-79.